

ВИДИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті розглянуто питання внутрішньої та зовнішньої інтелектуальної міграції населення сучасної України. Досліджено її напрями, проаналізовано основні форми та виявлено динаміку (1996–2010 рр.). Запропоновано класифікацію інтелектуальної міграції за видами, а саме: освітня, наукова, технологічна.

Ключові слова: міграційні потоки, ринок інтелектуальної праці, інтелектуальна міграція, освітня міграція, наукова міграція, технологічна міграція.

I. Вступ

Внаслідок глобалізаційних процесів, які охопили всі сфери життєдіяльності людства, відбулося переформатування глобального ринку інтелектуальної праці, що виявилось у суттєвих змінах сальдо міграції кваліфікованої та висококваліфікованої робочої сили. Міграція інтелектуального трудового потенціалу населення України розглядається зазвичай у соціальному вимірі глобалізації. Причини цього – розширення географії зайнятості і необхідність забезпечення належного рівня економічної стабільності та соціальної оптимізації працівників, а також полегшення умов їх соціального й правового захисту.

Актуальність теми міграції зумовлює її зв'язок з такими важливими науковими та практичними завданнями, як спрямованість міграційних потоків і їх концентрація у найбільш економічно розвинутих регіонах, інтелектуалізація міжнародної міграції, державне і недержавне регулювання та врахування соціально-економічних наслідків міграції, її позитивних і негативних проявів та результатів.

Міграційні процеси на загальносвітовому, європейському й українському рівнях досліджують вітчизняні демографи, економісти, правознавці, фахівці з питань державного управління та етнополітики. Дослідники, які дотримуються положень класичної економічної теорії (наприклад, О.А. Малиновська, Ю.М. Пахомов), розглядають міграцію як “саморегулюючий механізм”, тобто некеровану соціальну систему [6, с. 8].

Представники інституціонального напрямку економічної теорії (наприклад, О.А. Грішнова, М.Д. Романюк) стверджують, що міграція обов'язково “регулюється державними органами й інституціями” [2, с. 10].

У науковій економічній літературі проблеми інтелектуальної міграції розглядають крізь призму їх впливу як на країну походження, так і на країну призначення, а також світову спільноту. Якщо розглянути основні наукові концепції щодо питання інтелек-

туальної міграції, то виявиться, що представники поміркованих поглядів кваліфікують цей процес як обмін знаннями та досвідом (brain exchange), коли люди мігрують у пошуках нового місця застосування власного інтелекту. Вони вважають, що і “приплив” (brain gain), і “відплив” інтелекту (brain drain) характерні для економіки будь-якої країни і стимулюють двосторонній обмін інформацією про стан ринків праці, товарів, капіталу. У такому сенсі двосторонній обмін запобігає негативним наслідкам циркуляції інтелекту за рахунок дії механізму зрівноваження.

Детально розглядаючи сучасні міграційні процеси в Україні, дослідники і науковці багато уваги приділяють трудовій міграції, залишаючи невіршеними проблеми та питання інтелектуальної власності.

II. Постановка завдання

Мета статті – визначити види інтелектуальної міграції, які найбільш поширені у сучасній Україні, розкрити зміст та значення кожного.

III. Результати

Вважаємо за потрібне виділити такі види інтелектуальної міграції: освітня, наукова та технологічна (ІТ-галузь).

Особливості розвитку освітніх міграційних процесів частково посилилися в умовах створення єдиного “Європейського простору вищої освіти” та “Європейського простору досліджень”, що забезпечило відкритість та мобільність академічного руху студентів, викладачів і дослідників. Значна частка освітньої міграції здійснюється у межах країни, має специфічні прояви на регіональному та міжрегіональному рівнях. Оцінюючи її обсяги, необхідно враховувати той факт, що Україна успадкувала систему освіти, у якій розміщення вищих навчальних закладів за фаховим спрямуванням відповідає територіально-галузевій структурі економіки. Відповідно формуються центри концентрації інтелектуальної праці й інноваційного, освітнього, міграційного капіталу.

Аналіз регіонального аспекту освітньої міграції дав змогу дослідникам визначити такі її особливості:

- зростання кількості студентів вищих навчальних закладів, яке є результатом зміцнення потенціалу національно-освітньої системи, підвищення рівня освіченості нації, збільшення обсягів фінансування людського капіталу в умовах ринкової економіки;
- значну частину міжрегіональних потоків студентів перебрали на себе непромислові області (Волинська, Тернопільська, Рівненська, Закарпатська);
- виділяються три регіональні групи освітньої міграції. Перша група, у якій темпи освітніх міграційних переміщень перевищують темпи загальної кількості студентів (Івано-Франківська, Волинська, Київська, Кіровоградська, Закарпатська, Львівська, Миколаївська, Рівненська, Черкаська, Чернівецька області, м. Київ, м. Севастополь). Друга група, у якій темпи освітніх переміщень є нижчими від темпів формування студентського контингенту (Запорізька, Одеська, Полтавська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька області). Третя група, у якій майже однакові темпи цих показників (Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Сумська, Чернігівська області) [8, с. 132–135].

Важливим індикатором освітніх міграцій в Україні і, відповідно, географії сегментів ринку інтелектуальної праці є частка сільської молоді в загальній кількості студентів (42,5%).

Останнім часом активізувалася зарубіжна студентська міграція. Щороку зростає кількість молоді, яка бере участь у міжнародних освітніх переміщеннях, які в основному мають тимчасовий, нерегульований характер. За даними світових звітів про освіту, частка української молоді, яка навчається за кордоном (переважно у Польщі, Німеччині, Росії, США, Угорщині) становить понад 1% від загальної кількості студентів [8, с. 138]. Для порівняння, у різних країнах світу цей показник коливається від 1 до 9%. Найбільш мобільним є студентство Фінляндії.

За офіційними даними, в Україні навчаються майже 42,7 тис. зарубіжних студентів. За даними нашого дослідження, це – 2,2% від загального контингенту студентів українських вузів III–IV рівнів акредитації, які представляють понад 100 країн світу. Щорічні надходження до державного бюджету України від цього виду діяльності вищої школи, становлять 650–800 млн грн. Забезпечується роботою близько 4 тис. викладачів [7, с. 123].

Найбільша кількість іноземних студентів навчається у м. Київ (16,9%), Харківській (24,5%), Одеській (9,0%), Луганській (7,3%), Донецькій (4,8%), Дніпропетровській (3,1%),

Львівській (2,7%) областях. В інших регіонах навчається 22,1% студентів-іноземців [7, с. 66–67]. Основні країни надходження іноземних студентів – це Китай, Російська Федерація, країни Близького Сходу. Українське законодавство не передбачає їх подальшого працевлаштування, від чого наша держава багато втрачає.

Імовірність залучення висококваліфікованих іноземних наукових кадрів, які закінчили аспірантуру або докторантуру в Україні, є досить високою. Тим більше, що структура фахової підготовки аспірантів та докторантів з інших країн в Україні є досить оптимістичною, а саме: технічні науки – 28,7%; медичні – 22,1%; економічні – 11,9%; педагогічні – 6,3%; фізико-математичні – 3,4%; інші науки – 24,4%.

З освітнім видом міграції тісно пов'язані міграційні спрямування викладачів, науковців, дослідників. Близько 17% викладачів вищих навчальних закладів є внутрішніми та зовнішніми сумісниками. Збільшується частка неповної зайнятості викладачів.

Серед українських науковців недостатньо поширене викладання у зарубіжних вищих навчальних закладах. У 2007 р. до такої діяльності було залучено 570 осіб. Серед них 71,6% – викладачі вищих навчальних закладів України, 19,5% – дослідники НАН України. Найчастіше до закордонних університетів і академій запрошують викладачів технічних, педагогічних, аграрних та фізико-математичних наук [5, с. 37].

Ретроспективний аналіз наукової міграції України показує, що тенденції розвитку внутрішньої її форми подібні до тих, які характерні для освітньої міграції. Зовнішня форма наукової міграції відбувається за такими напрямками: участь у міжнародній науковій співпраці; безповоротна еміграція; виконання іноземних замовлень (неофіційне сумісництво).

Українські науковці надають перевагу нетривалим поїздкам за кордон у межах міжнародної співпраці. Тимчасові науково-професійні відрядження не заважають їм займатися інтелектуальною діяльністю в Україні, тому що вони залишають країну ненадовго, а за допомогою сучасних інформаційних систем можуть підтримувати ділові контакти з вітчизняними науковцями. Участь у міжнародних конференціях і семінарах за кордоном сприяє підвищенню соціального статусу та авторитету української науки. Найбільше це стосується фахівців, які працюють у галузі технічних наук (37,7%), обробки металів, виробництва машин та устаткування (15,2%), фізико-математичних наук (13,1%), а також працівників установ багатогалузевого профілю (20,9%) [9, с. 36–37].

Серед науковців України має місце безповоротна міграція. Якщо у 1992–2000 рр. загальна кількість фахівців, які емігрували на постійне проживання, була найвищою, то

зараз вона стабілізувалася на досить низькому, порівняно з 1990-ми рр., рівні. За даними державної статистичної звітності, серед емігрантів “наукова частка” становить 3,4% [4, с. 34].

Важливою складовою інтелектуальної міграції є так звана технологічна, якою охоплений такий сегмент ринку інтелектуальної праці, як ІТ-ринок (фахівці у сфері інноваційних комп’ютерних технологій: програмісти, розробники, системні адміністратори та інші). За неофіційними даними, ємність цього сегменту ринку інтелектуальної праці України становить близько 250 тис. осіб.

Щодо внутрішньої форми технологічної міграції, то, на відміну від представників інших професій, ІТ-фахівці можуть розраховувати на істотні преференції у випадку переміщення до великих міст; 59% вакансій на ІТ-ринку праці припадає на столицю. Робота в Києві є для них більш високооплачуваною, навіть враховуючи різницю вартості проживання між столицею і периферією. При цьому деякі компанії готові надати житло та повний пакет соціального страхування. До п’ятірки міст, у яких існує найбільша потреба у фахівцях ІТ-технологій, традиційно належать Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Львів, Одеса.

Значна кількість фахівців ІТ-ринку працюють в Україні на замовлення іноземних корпорацій у їх філіях або за формою дистанційної зайнятості.

Серед представників сфери інформаційних технологій домінують різні типи виїзної міграції: легальна тимчасова трудова міграція за контрактами та іншими легітимними формами працевлаштування; легальна міграція з виїздом на постійне проживання до інших країн; тимчасова напівлегальна міграція, коли працівник розпочинає роботу легально, а після закінчення терміну перебування продовжує працювати нелегально; нелегальна зайнятість за умов легального перебування (за візою, яка не дає права на роботу).

Автор не знайшов даних про реальні обсяги зовнішньої міграції ІТ-фахівців. Тому ним запропоновано схему обчислення частки технологічної міграції у масштабах трудової. Спочатку визначено кількість українських трудових мігрантів, які працюють за кордоном. З цією метою було проаналізовано офіційні та неофіційні джерела, у яких наведено дані щодо кількості мігрантів та їх розподілу за видами економічної діяльності. За підрахунками частини українських експертів, за межами України працює від 3 до 5 млн осіб (за деякими оцінками – до 7 млн). Співвідношення трудових мігрантів і загальної кількості населення України коливається у межах 11–12% [1, с. 27–28]. За статистичними даними, 4,3% трудових мігрантів зайняті у так званих

“інших видах” економічної діяльності [3, с. 33–34]. На думку автора, саме до цієї категорії відносять представників ІТ-ринку праці. Якщо врахувати дані засобів масової інформації про їх міграцію (6 тис. осіб на рік), то частка технологічної міграції становить 2,7%.

IV. Висновки

Узагальнюючи матеріал, який викладено у цій статті, спираючись на комплексний аналіз процесів інтелектуальної міграції в Україні, можна дійти висновку, що еміграція представників вищої та найвищої кваліфікації за кордон на постійне місце проживання все ще триває, однак інтенсивність цих процесів є зараз набагато нижчою, ніж у попередньому десятилітті. Розвиваються різноманітні форми міжнародної наукової співпраці, які не закінчуються еміграцією науковців. Українські вчені беруть участь у стажуваннях за кордоном, займаються викладацькою діяльністю, долучаються до іноземних дослідницьких колективів.

Через те, що професійно складена статистика трудової міграції у нашій країні тільки формується, вивчення питань та проблем інтелектуальної міграції значно ускладнюється, але запропонований у статті розподіл цієї форми міграції на освітню, наукову і технологічну полегшує завдання дослідника.

Список використаної літератури

1. Гайдуцький А. Роль міграційного капіталу у забезпеченні макроекономічної стабільності країни / А. Гайдуцький // *Фінанси України*. – 2007. – № 7. – С. 20–34.
2. Грішнова О. Вплив міграції на глобальний перерозподіл людського капіталу / О. Грішнова // *Міжнародна міграція та розвиток України в контексті європейської інтеграції: збірник матеріалів міжнар. наук. конф.* – К.: Фонд Ф. Еберта, 2007. – С. 32–37.
3. Зовнішня трудова міграція в Україні: Звіт результатів першого загальнонаціонального вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань трудової міграції. – К.: ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2009. – 120 с.
4. Карпачова Н.І. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: спеціальна доповідь Уповноваженого ВР України з прав людини / Н.І. Карпачова. – К.: Верховна Рада, 2006. – 190 с.
5. Майданік І. Інтелектуальна міграція в Україні у контексті міжнародної наукової співпраці / І. Майданік // *Україна: аспекти праці*. – 2009. – № 5. – С. 34–39.
6. Малиновська О.А. Міжнародна міграція в контексті модернізації суспільства / О.А. Малиновська // *Модернізація українського суспільства: чинники, передумови, перс-*

- пективи : збірник матеріалів міжнар. наук. конф. – К. : ІДСД, 2012. – С. 77–85.
7. Основні показники діяльності ВНЗ на початок 2011–12 н. р. // Вища школа. – 2012. – № 6. – С. 66–67.
8. Семів Л.К. Регіональні особливості освітньої міграції / Л.К. Семів // Регіональна економіка. – 2010. – № 1. – С. 131–140.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2013.

Чекушина Ю.В. Виды интеллектуальной миграции населения Украины

В статье рассматриваются вопросы внутренней и внешней интеллектуальной миграции населения современной Украины. Исследованы ее направления, проанализированы основные формы и выявлена динамика (1996–2010 гг.) Предложена классификация интеллектуальной миграции по видам, а именно: образовательная, научная, технологическая.

Ключевые слова: миграционные потоки, рынок интеллектуального труда, интеллектуальная миграция, образовательная миграция, научная миграция, технологическая миграция.

Chekushyna Y. Types of intellectual migration of population in Ukraine

The article deals with the urgent problem of migration and determines its association with important scientific and practical tasks such as orientation of migratory flows and their concentration in the most economically developed regions, intellectualization of international migration, state and non-state regulation and takes into account the socio-economic impact of migration, their positive and negative symptoms.

This article discusses the issues of internal and external intellectual migration of modern Ukraine and studies directions of migration, the basic shape and dynamics (1996–2010). Classification according to the type of intellectual migration: educational, scientific, technological has been proposed.

Educational migration carried out within the country has specific manifestations at the regional and interregional levels.

Various forms of international scientific cooperation do not result in emigration of scientists. Ukrainian scientists participating in internships abroad, study in foreign institutions and they are engaged in teaching and attached to foreign research teams.

It acquires spreading of the so-called commuting. We can assume that for Ukraine, this form of migration and temporary one are the most attractive and popular forms.

Equally important component of intellectual migration is the so-called technology migration which covers a segment of intellectual work such as IT-market (experts in the field of innovative computer technologies: programmers, developers, system administrators, etc.). According to unofficial data, the capacity of this market of Ukraine is about 250 thousand people. The representatives of the IT-professionals are experts who despite the crisis, are among the most sought after and highly paid. The main reason is the active development of information technology and the constant shortage of qualified professionals in this field. Examining details of contemporary migration processes in Ukraine, many researchers and scientists focused on labor migration, leaving unresolved issues of intellectual one. The types of modern intellectual migration of Ukraine are highlighted and analyzed in the article. Its consequences, positive and negative effects are studied. The scheme of calculating part of intellectual migration in labor one has been proposed.

Key words: migration flows, the market for intellectual work, intellectual migration, educational migration, migration scientific, technological migration.